

UOT 94

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2023.1.45>

HACI HƏSƏNOV

*A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu “Şimali Azərbaycanın XIX-XX əsrin əvvəlləri tarixi”
şöbəsinin müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan
hacihasanov@mail.ru*

XIX-XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ ŞİMALİ AZƏRBAYCAN NEFT SƏNAYESİNİN DURUMUNA DAİR

Açar sözlər: Bakı, neft, romanovlar Rusiyası, işğal, təkamül, neft bumu, “neft akademiyası”, fontan, hərrac.

XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan neft sənayesinin tarixinin araşdırılması istiqamətində xeyli iş görülmüşdür. XIX-XX əsrlər rusdilli qaynaqlar və ədəbiyyatda Bakı neft mədənlərinin durumu, neft işinin təkamülü haqqında çox qiymətli məlumatlar [4;5;7;8;10;12] toplanılsa da bu sahənin tarixinin sanballı elmi araşdırılması XX əsr ərzində baş vermişdir. B.Axundov, Ə.Sumbatzadə, M.İsmayilov, S.Əliyərli, M.Cəfərov, M.Məmmədov, Ş.Səlimov və bir çox başqaları bu baxımdan xeyli iş görmüşdülər.

Buna baxmayaraq adı çəkilən dövrdə neft işinin təkamülünün bir sıra xüsusiyyətləri, o cümlədən sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-ideoloji təkamüldə neft sənayesinin sürətli inkişafının oynadığı rol hələ də kifayət qədər araşdırılmamışdır.

Kırım müharibəsindəki ağır məğlubiyyətdən sonra keçirilmiş islahatların doğurduğu sürətli iqtisadi inkişaf neft işində köklü dəyişikliyi zəruri etdi, nəticədə 1872-ci ildə neft sənayesi bazar iqtisadiyyatı rellərinə keçirildi. Neft “bumu” yerli iqtisadiyyatın inkişafının ciddi lokomotivinə çevrildi, milli burjuazianın təşəkkülünə güclü təkan verdi, bu sonuncu sosial qüvvə milli ziyahılar və ictimai-siyasi xadimlərin yetişməsində mühüm rol oynadı. Bütün bunlar XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində milli özünüdərkən sıçrayışlı inkişafında və milli dövlətçiliyin bərpasında mühüm rol oynadı.

Məlumdur ki, Azərbaycan neftinin, neft işinin minilliklərlə ölçülən zəngin tarixi vardır. Hələ antik dövrdə “Midiya yağı” kimi məşhur-

laşan neftimiz və neft məhsullarımız müxtəlif məişət və baytarlıq məqsədləri üçün təkcə Abşeron yarımadasında və Azərbaycanın digər bölgələrində istifadə olunmamış müxtəlif yollarla qonşu ölkələr daşınmış, məişətdə, təbabət və baytarlıqla yanacaq, tikinti materialları və məlhəm kimi geniş tətbiq edilmişdir. Abşeronun çox zəngin neft yataqları, bu yataqlardan yer üzünə çıxan neft “bulaqları”, dənizdə və quruda püskürən, bəzi hallarda alışan qaz “fəvvarələri”, “Yanar dağ”, Şüvəlan qumsallıqlarında oyulmuş neft “çalarları” və s. b.k. öz dövrü üçün möcüzəli görünən nemətləri zaman-zaman ölkəmizə baş çəkmiş səyyahlar və başqalarını heyratə gətirmişdir. Dünyanın bir çox yerlərindən müxtəlif məqsədlərlə Vətənimizə gələn təbiətin bu möcüzələrindən, ilahinin bu nemələrindən təkrar-təkrar yazmış, danışmış, bəziləri isə burada hətta ibadətqah – Suraxanı ibadətqahını qurmuşdular [1, s.547; 2, s.417; 14].

Bütün bunlara baxmayaraq ta XIX yüzilliyin ortalarında zəngin Abşeron neft yataqlarında hasilat sırf kустar xarakter daşımış və çox ləng inkişaf etmişdir. XVIII əsrin sonu – XIX əsrin yüzilliyin əvvəllərində bütün Güney Qafqaz, habelə Azərbaycan ərazisi burada hökmranlıq uğurunda mübarizə aparan üç imperiya arasında – romanovlar Rusiyası, Osmanlı səltənəti və Qacarlar İrən arasında qanlı müharibələr meydanına çevrilmişdir. Rusiya şarlığının Asiya və Avropanı birləşdirən tranzit ticarət yolları üzərində nəzarəti ələ almağa can atdığı yaxşı başa düşən Birləşmiş Böyük Britaniya krallığı və Fransanın bütün cəhdlərinə bax-

mayaraq, romanovlar imperiyası XIX əsrin ilk sülüsündə apardığı dörd müharibədə tənəzzül dövrünü yaşayan Osmanlı imperiyasını və yenidən formalaşmaqda olan Qacarlar səltənətini yenərək bütün Güney Qafqaza yiyələndi. Bu müharibələr nəticəsində Gürcüstan ərazisi və Dərbənddən Sürməliyədək, Borçalı və Sığnaqdan Lənkərana və Astarayadək, Cərcə və Balakəndən İrəvana, Naxçıvana və Qarabağadək bütün Quzey Azərbaycan torpaqları romanovlar imperiyasının müstəmləkəsinə çevrilmişdi.

Hələ ilk rus-Qacar müharibəsinin (1804-1813) gedişində Rusiya işğalçılarının çox ciddi şəkildə ələ keçirmək istədikləri bölgələrdən bəri də Abşeron yarımadası, paytaxtı zəngin neft yataqları ilə halələnmiş, əlverişli dəniz limanının və körfəzinə malik Bakı olan eyniadlı xanlıq idi. Müstəmləkəçilər bu mübarizədə hətta Qafqazdakı Rusiya qoşunlarının baş komandanı infanteriya generalı Pavel Sisianovu da itirmişdilər: 1806-cı ilin fevralında Sisianov Bakı qapıları önündə məhv edilmişdi. Ancaq elə həmin ilin oktyabr ayının əvvəllərində Bakı qalası romanovlar tərəfindən işğal olundu və neft yataqları da Rusiya işğalçılarının əlinə keçdi [9, c.49].

Burada hərbi-siyasi ağalığı ələ keçirmiş işğalçılar neft mədənləri və duz göllərinin Bakı xan xəzinəsinin əsas gəlir mənbələrindən birini təşkil etdiyini yaxşı bildirdilər. Neftin və bir çox neft məhsullarının məziyyətləri də onları güclü şəkildə cəzb edirdi. Hələ 1723-cü ildə, Rusiya işğalçılarının Azərbaycana növbəti müdaxiləsi zamanı həmin ilin yayında Bakını işğal etmiş rus qoşununun komandanı general Matyuşkinin öz çarı I Pyotra (1682-1725) hədiyyə kimi göndərdiyi Bakı ağ nefti ilə doldurularaq yandırılmış çıraqlar imperatorun sarayına gətirildikdə şamların yarımqaranlığına vərdişkar olan “Dəli Petro” ağ “nöyütün” parlaq işığından vəcdə gələrək Matyuşkinə yazır ki, “bundan min pud, yox on min pud, yox-yox nə qədər mümkünsə çox göndər”. 1806-cı ilin payızın əvvəllərindən bu möcüzənin Vətəni artıq Sankt-Peterburqun cənginə keçirmişdir. Zəngin neftverən quyular, duz gölləri, “nöyüt” çalarları və hətta yerin tərkindən özbaşına süzülüb gələn təmiz ağ neft (bəli, biz səhv etmirik: yataqlarımız o qədər zəngin idi ki, adi su quyuları kimi qazılmış quyulardan təmiz ağ neft hasil olunurdu; Rusiya

işğalından sonra çar hakim dairələrinin himayəsi və razılığı ilə bu yeni müstəmləkələrin təbii sərvətlərini öyrənən Voskoboynikov familiarı müəllif İlisuyun məşhur hamamları, Naxçıvanın daş duz mədənləri ilə yanaşı Abşeronun da təbii sərvətlərinin ətraflı təsvirini tərtib etmişdir. O, həmin dövrün Rusiya elmi dairələrində böyük nüfuzə malik olan mətbu orqanında – “Xalq Maarif Nazirliyi Jurnalı”nda XIX əsrin 30-cu illərində nəşr etdirdiyi geniş bir məqaləsində Abşeronun neft mədənləri, duz gölləri və s.-nin müfəssəl təsvirinin verməklə yanaşı Suraxanıda fəaliyyət göstərən, istismar olunan quyuların 15-dən ağ neft quyusundan da söhbət açmış, bu quyularına detallı bir təsvirinə də xeyli yer ayırmışdı [2, s.69; 11, c.50-73]. (Yeri gəlmişkən müxtəlif məlumatlara görə, elə çağdaş dəniz neft yataqlarında da yeni qazılmış quyulardan əvvəlcə müəyyən qədər ağ neftin çıxdığı da qeydə alınmışdır).

Lakin bəla burasında idi ki, 1806-cı ildə buraya, bu zənginliklərə yiyələnmiş işğalçıların neft işindən başı çıxmırdı, onlar neft işindən necə qazanc götürməyi qətiyyənlə bilmirdilər. Odur ki, Rusiya hakimiyyət orqanları Bakının neft mədənləri və duz göllərini dərhal (bəzi məlumatlara görə artıq elə 1806-cı ildə, bəzi məlumatlara görə isə 1808-ci ildə) müqatiyə (iltizama) verməklə imperiya xəzinəsinin sabit gəlirlərini təmin etmək qərarına gələrək bu gəlir mənbələrini qısamüddətli (4-5 illiyə) icarəyə verdilər. Bu hal ta 1872-ci ilədək davam etmişdir. Bu müddət ərzində çar müstəmləkəçiləri müqatiyədən gələn gəlirlərin son dərəcə az olduğunu hesab edərək, bir neçə dəfə (1826, 1834, 1850-ci illərdə) müqatiyə müqaviləsinə xitam verib neft mədənlərini imperiya xəzinəsinin təsərrüfat idarəçiliyinə götürmüş və hər dəfə də peşman olaraq yenidən iltizam sisteminin tətbiqinə qayıtmışdılar [2, s.69].

Orta əsrlərdən miras qalmış müqatiyə sistemi nəinki Rusiya hakimiyyət orqanlarının böyük gəlirlər barədə gözləntilərinə cavab vermir, həm də bütövlükdə neft işinin inkişafını ciddi şəkildə ləngidirdi: məsələ burasındadır ki, əksəriyyəti erməni işbazlardan ibarət olan iltizamçılar növbəti məhdud “hərrac”da neft mədənlərinin istifadəsini yenidən “uda biləcəklərinə” arxayın olmadıqlarından ilk növbədə xəzinəyə ödədikləri iltizam haqqında “çıxarmağa” və

mümkün qədər çox qazanc əldə etməyə çalışaraq neft mədənlərinin genişləndirilməsi, hasilatın artırılması üçün xeyli məbləğdə xərclər tələb edən yeni avadanlıq və texnikanın tətbiq olunmasının qayğısına qətiyyənlə qalmır, quyuların təmizlənməsi, mədənlərin abadlaşdırılması, yeni neft yataqlarının axtarılması, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması haqqında heç düşünmürdülər.

Təbii ki, neft işi ləng olsa da tədricən genişlənir, hasilat tədricən artırdı. Ayrı-ayrı işbazlar və məmurlar hasilatı, nəqləmə, neftayırma və s. sahələrdə müəyyən yeniliklərin tətbiqinə, xeyli məhdud miqyasda olsa da, cəhdlər, təşəbbüslər edirdilər. Məsələn, müəyyən məlumatlara görə, qazma işlərində buruq üsulunun tətbiqi məqsədi ilə 1847-ci ildə Tiflisdən Bakıya texniki avadanlıqlar gətirilmişdir. Dünyada belə bir – ilk buruq üsulu ilə quyunun həтта 1848-ci ildə, ABŞ-dakından 11 il öncə məhz Bakıda qazılması haqqında məlumat da tarixşünaslığımızda özünə yer tapmışdır [2, s.69; 6, s.41].

Lakin bütövlükdə Rusiya imperiyasının öz dövrünə görə kifayət qədər geridə qalmış, feodal qayda-qanunlarına köklənmiş iqtisadiyyatı, bazar iqtisadiyyatının çox bərhad halda olması duru yanacağa elə bir böyük ehtiyac yaratmır və bu da bu yanacağın hasilatı və istehsalının kifayət qədər stimullaşdırılması üçün zəmin rolunu oynaya bilmirdi.

Lakin imperiyanı kökündən silkələmiş, Krım müharibəsindəki (1853-1856) biabırçı məğlubiyyətdən sonra həyata keçirilmiş islahatlar nəticəsində sürətlənən iqtisadi inkişaf, sənaye və dəmir yollarının genişlənməsi, buxar mühərrikli dəniz nəqliyyatı vasitələrinin artması neftə, neft məhsullarına olan tələbatı az qala həndəsi silsilə ilə artırır. Neft və neft məhsulları iqtisadi inkişafın başlıca amillərindən birinə çevrilməyə başlayırdı. 1859-cu ildən başlayaraq Bakı ətrafı mədən zonalarda Məlikov, Kokorev, Qubonun və başqalarının neftayırma müəssisələri, Pirallahıda Vittenin parafin-şam zavodu isə düşür, 1860-cı illərin əvvəllərində buruq üsulu ilə yeni bir quyuyu qazılır (amma buruq ustası quyudan gələn qurultunun cəhənnəmin səsi olduğu hesab edərək quyuyu dərhal basdırmağı əmr etmişdir), b. hasilat artımı tədricən sürətlənir, 1859-cu il Şamaxı zəlzələsindən sonra quberniya mərkəzinə çevrilmiş kiçik əyalət şəhəri olan Bakının (1859-cu il də bu şəhərin əhalisi heç 9

min nəfərə belə çatmırdı) ətrafında gələcək sənaye nəhənginin ilk cizgilər görünməyə başlayır [2, s.96].

1871-ci ildə Bakı mədənlərində buruq üsulu ilə qazılmış neft quyusu istismara verilmiş və bu mükəmməl texniki yenilik qazma və kəşfiyyat işlərinin sürətlə genişlənməsi, daha dərin neft layihələrinin istifadəyə verilməsi, hasilatın sıçrayışlı artımına güclü təkan verdi. Onu da qeyd edək ki, digər tərəfdən neftin beynəlxalq bazarlarda ən çox qazanc verən əmtəə olacağını tədricən başa düşən müstəmləkəçi rejim, nəhayət ki, 1872-ci ilin əvvəllərində müqatiə (iltizam) sistemindən əl çəkərək neft sənayesində azad sahibkarlıq, müstəqil şəxsi təsərrüfatçılıq, bazar iqtisadiyyatı qaydaları əsasında fəaliyyət göstərəcək bir sistemə keçməyə razı oldu.

Lakin ilk növbədə çar xəzinəsinin gəlirlərinin qeydinə qalan romanovlar hakimiyyətə əvvəlcə - 1872-ci il fevralın 1-də neftayırma zavodları, daha doğrusu “neft çənləri” üzərinə xüsusi aksiz vergisi qoydu, iki həftədən sonra isə müqatiə sisteminin ləğvi və Abşeron neftverən torpaqlarının hərracla vasitəsi ilə, çox ucuz qiymətə (desyatini ildə 10 rubla), uzunmüddətli (otuz və daha çox illiyə) icarəyə (faktiki olaraq xüsusi mülkiyyətə) verilməsi barədə qanun nəşr elədi. Abşeronun neftverən torpaqları hər biri 10 desyatin (1 des.=1,036 ha) olan 47 sahəyə bölündü və 1872-ci ilin dekabrında keçirilən ilk hərraca çıxarıldı [2, s.218-233; 3, s.8].

Azad bazar iqtisadiyyatı qaydalarının neft işində hökmranlığına yol açmış bu hadisələr qısa müddət ərzində neft sənayesini Şimali Azərbaycan iqtisadiyyatının lokomotivinə, sənayenin aparıcı sahəsinə çevrilməsinə geniş yol açdı. Məhz neft sənayesi Böyük Bakı sənaye nəhənginin formalaşmasının nüvəsi rolunu oynamağa başladı. Neft hasilatı və emalının sürətli inkişafı, nağılvəri neft gəlirlərinin baş alıb gətməsi bir sıra ciddi sosial-iqtisadi özəlliklərlə müşayiət olmuş və xeyli dərəcə mühüm nəticələrə gətirib çıxarmışdır.

Əvvəla, neft hasilatı və emalının genişlənməsi Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün yeni olan bir sıra istehsalat sahələrinin meydana çıxmasına və bir sıra ənənəvi sahələrin daha sürətlə inkişafına gətirib çıxardı. Azərbaycanda ilk dar dəmiryolu məhz neft mədənləri arasında çəkildi (boru kəməri də eynilə), mexaniki istehsalat,

elektrik enerjisi istehsalı və tətbiqi, öz dövrü üçün yeni olan tərsanələr və gəmi təmiri zavodları, çəlləkçilik, neft hasilatı və emalında istifadə edilən kimyəvi maddələrin istehsalı, bank müəssisələrinin (banklar, ticarət evləri, ssuda kredit müəssisələri, qarşılıqlı yardım kassaları və s.) meydana çıxıb genişlənməsi, əhalinin sürətli artımı (Qafqazın müxtəlif bölgələri, Volqaboyu, Güney Azərbaycan və b. yerlərdən on minlərlə kəsbkar, ixtisaslı fəhlə, iş adamları Bakıya axışaraq 1897-ci ildə buradakı əhalinin 110 min nəfəri keçməsinə gətirib çıxardı; Birinci Cahan savaşı ərəfəsində Bakı şəhərində 240 min nəfərdən çox, Böyük Bakı sənaye rayonunda isə təxminən 400 min əhali cəmləşmişdi) və s. məhz neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı idi.

1883-cü ildə Tiflis-Bakı dəmiryolu xəttinin istifadəyə verilməsi ilə həm Bakı neft sənayesi, həm də bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatı Bakı-Tiflis-Batumi-Poti-Qara dəniz xətti ilə beynəlxalq bazarlara daha qısa və əlverişli yol əldə etmiş oldu.

Neft daşımaları təkcə dəmiryolu deyil, həm də dəniz nəqliyyatının, şosse yolları şəbəkəsinin genişlənməsinə səbəb oldu. Neftdən götürülən çoxmilyonluq gəlirlər romanovlar hökumətini Poti-Tiflis-Bakı dəmir yolu kimi meqalayihənin ardınca Bakı-Batum neft boru kəmərinin tikintisi (1897-1907) möhtəşəm nəql layihəsinə də kapital yatırılan kəmərin çəkilməsinə sövq etdi. Bununla yanaşı XX əsrin əvvəllərində Port-Petrovsk-Bakı dəmiryolunun istifadəyə verilməsi ilə neft sənayesi Şimali Qafqaz və Rusiya bazarlarına çıxmaq imkanlarının xeyli artırdı. “Zərdüş” mayedaşıyan tankerinin və digər müasir gəmilərin istehsalı da məhz neft sənayesinin inkişafı ilə bilavasitə bağlı idi.

Bakıda, Gəncədə, Şamaxıda, Dərbənddə, Lənkəranda müxtəlif yeyinti və yüngül sənaye müəssisələrinin meydana çıxıb genişlənməsi də bil və bilavasitə neft sənayesinin tələbatı ilə əlaqədar idi.

Metallurgiya sənayesinin ardınca neft sənayesinə də, özü də dəfələrlə artıq məbləğdə xarici, Rusiya və yerli kapital qoyulmağa başladı. Bakı neftinin verdiyi nağılvəri gəlirlər nobelləri, rotşildləri, vişauları, benkendorfları dünyanın hər yerindən buraya cəzb etməyə başlamışdı. Sənaye, bank, maliyyə kapitalının formalaşaraq sürətlə artması, istehsalatın və ticarətin

təşkilinin yeni formalarının, inhisar birliklərinin, şirkətlərin, firmaların, ticarət evlərinin, 1893-cü ildə əsas qoyulmuş “Bakı ağ neft sənayeçiləri” kimi inhisar birliklərinin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Hasilat, emal, nəql, satış və b. sahələrdə iqtisadiyyatın təşkilinin ən mükəmməl formaları XIX əsrin sonu – xüsusən də XX yüzilliyin əvvəllərində həm neft, həm də digər sənaye sahələrində hökmran mövqelərə sahib olmuşdur [bax: 2, s.15 və b.].

Neft sənayesinin sürətli inkişafı Azərbaycan milli kapitalının formalaşması, inkişafı və ən müxtəlif sənaye sahələrində ən ciddi rus və xarici kapital nümayəndələri ilə bərabər səviyyəli rəqiblərə çevrilməsinə də rəvac vermişdir. XIX əsrin ta 70-ci illərində əsasən ticarət, yüngül və yeyinti istehsalında cəmləşmiş milli sərmayədarlar artıq ilk neft hərracından başlayaraq neft işinə də qoşulmuş və çox tezliklə çoxmilyonluq istehsalata sahib olan H.Z.Tağıyev kimi milli kapital nümayəndələri yetişmişdir. Doğrudur, Tağıyev 1896-cı ildə öz neft firmasını ingilislərə satmışdır. Lakin o, özü və xanının əlində ingilislərin onun mədənləri əsasında yaratdıqları “Oleum” şirkətinin səhmlərindən hər birinə 200 min rublluq səhm saxlamaqla hər ikisinin bu şirkətin Direktorları Şurasının üzvləri olmasını təmin edə bilmişdir. Satışdan əldə etdiyi 5 mln rublluq gəlir ona bütün Qafqaz toxuculuq sənayesinin ən böyük nəhəngi olan Qafqaz bez fabrikinə yaratmağa imkan vermişdir. O, burada çox böyük əksəriyyəti müsəlman olan 3 min nəfər qadını işlə təmin etməklə Bakı şəhər əhalisinin böyük hissəsinə layiqli əmək haqqı ödəməyə nail ola bilmişdir. Tağıyev, XX əsrin əvvəllərində neft maqnatlarının ilk iyirmiilliyinə daxil olan A.Nağıyev, Ş.Əsədullayev, M.Muxtarov və b.-nin neft işində götürdükləri gəlirlər öz növbəsində təkcə milli iqtisadiyyatımızın inkişafında deyil, həmçinin milli mədəniyyətin tərəqqisində, milli ziyalıların yetişdirilməsində, Bakı arxitekturası və memarlığının intişar tapmasında çox böyük rol oynamışdır. XIX əsrin II yarısı – XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda elmi və mədəniyyətin inkişafı, milli ziyalılar və görkəmli milli siyasi kadrların yetişməsində Bakı neft sənayesi heç də sonuncu rol oynamamışdır.

Çox təəssüflər olsun ki, Allahın xalqımıza bəxş etdiyi bu təbii zənginlikdən götürülmüş

gəlirlərin ən böyük əksər hissəsi müstəmləkəçi Rusiya imperiyasının xəzinəsinə, xarici işbazların ciblərinə axmış, bu sərvətin əsl sahiblərinə isə çox cüzi bir pay düşmüşdür. Bəzi müəlliflərin hesablamaları əsasında gəldikləri qənaətə görə, Bakı neftindən gələn gəlirlər Bakıya qalsa idi “onun küçələrini belə neçə-neçə santimetr qalınlığında qızılla örtmək belə mümkün olardı...”.

Çağdaş müstəqilliyimiz heç otuz ilə çatmamış dövründə Ulu Öndər H.Ə.Əliyev tərəfindən hazırlanıb həyata keçirilən, onun layiqli varisi möhtərəm Prezidentimiz İ.H.Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən neft siyasəti nəticəsində əldə edilmiş gəlirlər hesabına, hətta müharibə şəraitində, gənc Respublikamızın bütün sahələrdə əldə etdiyi genişmiqyaslı nailiyyətlər yuxarıda gətirilən qənaətin heç də boş bir fikir olmadığını bir daha göstərir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan tarixi. XIII-XVIII əsrlər. 7 cild-də, III c. – Red. AMEA-nın müxbir üzvü O.Əfəndiyev, Bakı, “Elm”, 2007, 592 s.
2. Azərbaycan tarixi. (XIX əsr). Yeddi cild-də. IV cild. – Red. AMEA-nın müxbir üzvü M.İsmayılov. Bakı, 2007, 552s.
3. Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией, т.I, Тифлис, Тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1866, 827 с. док. 653.
4. Ахундов Б.Ю. Монополистический капитал в дореволюционной бакинской нефтяной промышленности – М., 1959, 295 с.
5. Бакинские известия, 1878, №2.
6. Гагемейстер Ю.А. Закавказские очерки, ч.3. – СПб, Тип. Министерства Внутренних Дел, 1845, 156 с.
7. Государственный исторический архив Грузии, ф.12/5, оп.1, д.2634.
8. Дубровин Н. Закавказье от 1803 по 1806 гг. – СПб, Тип. департамента уделов, 1866, 542 с.
9. Ибрагимбейли Х.М. Россия и Азербайджан в первой трети XIX века. – Ред. Н.А.Халфин, М., Наука 1969, 288 с.
10. Игамбердыев М.А. Иран в международных отношениях в первой трети XIX в. Самарканд, изд-во Самаркандского университета, 1961, 297 с.
11. Журнал Министерства Народного Просвещения, 1833, кн.49.
12. Кадер С.А. Нефть и её держава. – Могилев, 1907.
13. Садыхзаде С.М. Проникновение английского капитала в нефтяную промышленность Азербайджана. – Автореф. дис. . канд. ист. наук. - Баку, 1965. - 24 с.

Summary

Haji Hasanov

On the state of the oil industry of Northern Azerbaijan in the 19th - early 20th centuries

It is known that in the XIX-early XX centuries the evolution of oil business in Northern Azerbaijan has come a long way. Until the early XIX century, the oil industry here was purely artisanal, but the Absheron oil fields played a significant role in the income of the khan's treasury. Immediately after the Russian occupation in 1806, the oil fields that came under the control of the new colonial regime were handed over for ransom, the main reason for this was the backward, feudal economic system of the Russian Empire, as well as the complete ignorance of the oil matter by the new owners. However, the reforms carried out after the shameful defeat in the Crimean War (1853-1856) significantly accelerated the socio-economic development of the empire, and the demand for oil increased significantly. As a result, tsarism abolished the ransom system in February 1872, and in December the oil lands were put up for auction in what looked like de facto private property. In a short time, oil Baku became the main link in the imperial fuel complex, the world's "Oil Academy".

The rapid development of the oil industry played an important role in many areas of the socio-economic, sociopolitical and cultural restoration of Northern Azerbaijan.

Keywords: *Baku, oil, Romanovs Russia, occupation, evolution, oil boom, "oil academy", fountain, auction*

Резюме

Гаджи Гасанов

К состоянию нефтяной промышленности Северного Азербайджана в XIX- начале XX вв.

Известно, что в XIX-начале XX веков эволюция нефтяного дела в Северном Азербайджане прошла долгий путь. До начала XIX века нефтяная промышленность здесь была чисто кустарной, но немалую роль в доходах ханской казны играли абшеронские нефтяные промыслы. Сразу же после русской оккупации в 1806 году нефтяные промыслы, перешедшие под контроль нового колониального режима, были отданы на выкуп, основной причиной этого была отсталая, феодальная экономическая система Российской империи, а также полное незнание нефтяного дела новыми владельцами. Однако реформы, проведенные после позорного поражения в Крымской войне (1853-1856), значительно ускорили социально-экономическое развитие империи, и спрос на нефть значительно возрос. В результате в феврале 1872 года царизм отменил откупную систему, а в декабре нефтяные земли были выставлены на торги, фактически превратившись в частную собственность. За короткое время нефтяной Баку стал главным звеном имперского топливного комплекса, мировой «Нефтяной академией». Бурное развитие нефтяной промышленности сыграло важную роль во многих областях социально-экономического, общественно-политического и культурного возрождения Северного Азербайджана.

Ключевые слова: *Баку, нефть, романовская Россия, оккупация, эволюция, нефтяной бум, «нефтяная академия», фонтан, аукцион.*